

УДК 330.133.7

Зухба Д.С.

СПЕЦИФІКА СТВОРЕННЯ ЦІННОСТІ В СУЧАСНІЙ ГОСПОДАРСЬКОЇ СИСТЕМІ ІННОВАЦІЙНОГО ТИПУ

Досліджено якісні риси та особливості процесу створення багатства в економічній системі інноваційного типу. Запропонована комплексна характеристика специфіки створення цінності. Обґрунтовано нові положення щодо засобів виробництва знання та їх класифікації.

Explored qualitative features and particularities of the wealth creation process in innovative type economic system. There is offered complex feature of the specifics of wealth creation, the new ideas about the funds of knowledge production and their categorizations.

Проблема створення цінності та багатства завжди знаходилася у центрі уваги економістів. Сучасна епоха якісно відрізняється від усього, що раніш було знайоме людству: кардинально змінилася роль знання та науки у створенні вартості. Для економістів, які професійно досліджують господарське життя суспільства, особливий інтерес має питання про особливості процесу створення багатства в середовищі, що змінюється. Стаття присвячена з'ясуванню головних якісних характеристик цього процесу. У той же час слід особливо підкреслити обмеженість предмета дослідження. Автор не ставить перед собою мети розкрити усі характерні особливості створення багатства у сучасних умовах. Да це й не є можливим. На такі обмеження вказують зокрема Е. та Х. Тоффлер, особливо підкреслюючи постійну появу нових тенденцій, яких не було раніше. [1].

Для вирішення вказаної головної проблеми дослідження необхідно перш за все вирішити завдання з'ясування якісного змісту сучасної епохи з погляду умов виникнення багатства. У XIX і особливо у XX століттях здійснився якісний перелом в процесі господарського розвитку нашої цивілізації. Історичний путь, що пройдено, у тому числі й у сфері господарської діяльності за масштабами та формами свого проявлення достатній для розуміння того факта, що відбуваються значні зміни та якими саме вони є. У той же час досі відсутня беззастежна відповідь на питання, як можна визначити цей новий етап прогресу людства. Однак, дискусії, що продовжуються з цього приводу, та поліваріантність гіпотез, що пропонуються, тільки підкреслюють багатоаспектність існуючих процесів, і необхідність одночасного використання різноманітних підходів до їх пізнання.

Для цілей аналізу рівня, досягнутого у науці з предмету даної статті, є сенс зупинитися на окремих принципових моментах, що пролунали у деяких наукових роботах.

Наукове осмислення особливостей сучасності господарювання запропонувало декілька концепцій, що по-різному інтерпретують зміст нашої епохи. Найвідоміші та впливові з них – «економіка знань», «постіндустріальна економіка» та «інноваційна економіка». Яка ж з них адекватніше відображає процеси, що протікають у економіці? Чи необхідно їх використовувати як комплементарні та такі, що не заперечують одна одній, аспекти вивчення одного й того ж процесу?

Ф.А. Хайек у своїй книзі «Економікс і знання» (1936 р.) підкреслив важливу думку, що торгівля, ринкова організація самого виробництва стали можливі лише за умов наявності та успішному використанні знання. Цю концепцію він визначив як «розсіяне знання». Пізніше, в іншій роботі він пише: «Такі інститути зі збору та передання інформації, як ринок, дозволяють нам використовувати це розсіяне знання та не незриме знання для ... досягнення самих різноманітних цілей» [2]. Сам термін «економіка знання»

вперше застосував в 1962 році американський дослідник Фриц Махлуп. Сьогодні він використовується для характеристики економіки, у якій «знання грають вирішальну роль в створенні суспільного багатства і є важливішим фактором економічного зростання та конкурентоспроможності» [3]. У той же час не існує загальноприйнятого тлумачення економіки знання, що пов'язано з «нез'ясованою до кінця природою знання, труднощами його оцінювання та виміру як самого знання, так й ефекту його застосування» [3].

Крім труднощів в з'ясуванні сутності цього поняття необхідно підкреслити також, що економіка знань – не достатньо коректна дефініція (хоча вже оприлюднена численна література з цієї тематики). Вона акцентує увагу, на наш погляд, не на самих важливих якісних аспектах діяльності з погляду господарювання, використовує у якості головного кваліфікаційної ознаки не найважливішу характеристику господарської системи. В економічній системі недостатньо створювати знання. Важливо його використовувати, у тому числі й комерціалізувати. Тому саме ця ознака є найбільш вагома й на її ґрунті слід будувати класифікацію етапів розвитку економічних систем. Важливе й те, що у сучасних умовах змінюється якісна сторона комерціалізації знання й інших форм його використання у суспільному відтворенні. В історії господарської діяльності виробництво завжди використовувало явні та неявні знання. Більш того, інформаційна асиметричність – важлива характеристика реального ринку, навіть якщо людство не завжди враховує її у своїх економічних моделях, що мають характер ідеальної мисленої конструкції. Однак, сьогодні саме знання дозволяє постійно здійснювати порівняльну переоцінку раніш створених товарів і тим самим формувати нові пропорції розподілу багатства у масштабах як всього суспільства, так й на рівні окремих його суб'єктів.

Не зовсім прийнятною для пізнання усіх сутнісних, глибинних процесів й особливостей сучасної економіки є також категорія «постіндустріальне суспільство». Вона дійсно має онтологічну цінність для того, щоб підкреслити сам факт специфіки та з'ясування особливих характеристик економіки, що приходить на зміну індустріальної епосі. Однак, її не в повній мірі достатньо для характеристики сучасного економічного середовища. За суттю та етимологією вона направлена на з'ясування не стільки того, що існує, скільки на підкреслення того факту, що сучасний етап розвитку економічної системи відрізняється від попереднього, приходить йому на зміну.

Термін «інноваційна економіка» знаходиться сьогодні на етапі свого становлення. На особливості нововведень звертало увагу багато дослідників, найвідомішим з яких є Й. Шумпетер. У своїй книзі «Теорія економічного розвитку» він розробляє концепцію інновацій, демонструє та аргументує принципові відзнаки інноваційних процесів, на відміну від, його мовою, «традиційного кругообігу» [4]. У той же час він не говорить про інноваційну економіку, тому що у той період, коли створювалась ця робота, інновації ще не мали настільки суттєвого значення в структурі виробництва, як у сучасних умовах.

Таким чином, на наш погляд, сучасна епоха може бути охарактеризована і як «економіка знань», і як «постіндустріальна економіка», і як «інноваційна економіка». Усі ці три терміни мають право на існування, більш того, у деяких аспектах необхідно саме одночасне їх використання для з'ясування сутності господарських процесів, що відбуваються.

Всі вищевказані підходи акцентують увагу на ролі науки, знання в створенні багатства суспільства. У той же час важливо підкреслити, що знання само по собі ще не є багатством у прямому сенсі. Воно стає багатством, коли використовується для господарської і, мабуть, духовної діяльності суспільства. Таким чином, знання є потенція багатства, а інновація, що розглядається як використання, у тому числі і комерційне, нового знання – безпосередньо сама реалізація процесу створення багатства. Якщо ж

розглядати інновацію як результат наукомісткого виробництва – то вона є втіленням багатства.

Інновація створює, як правило, більшу цінність / вартість, ніж витрати виробництва. Якщо таке співвідношення не досягнуто, то й інновація не буде мати попиту на ринку. У деяких випадках можливі виключення, як наприклад, у період розвитку технології, проведення досліджень, виходу на більш масштабний рівень виробництва, інновації у війсьній сфері, розвитку фундаментальної науки тощо. Але ці виключення скоріш підтверджують загальну тенденцію, ніж спростовують її. У кінцевому рахунку найважливішим критерієм здатності нововведень виживати залишається їх більш висока у порівнянні з витратами цінність.

Властивість сучасної господарської системи створення багатства, яке не стільки ґрунтоване на традиційних підходах, скільки на нових знаннях та їх використанні, проявляється у безлічі аспектів і сама народжує низку нових явищ. Головними з них є:

1. Зростання частки суспільного багатства, яке створюється за рахунок інновацій. Зокрема це проявляється у формі зростання на ринці частки наукомістких / знаннямістких товарів і – особливо - послуг;
2. З'явлення компаній з великою часткою у активах нематеріальних елементів, інтелектуального капіталу.

Крім цих головних властивостей існує також і низка інших характеристик рис, ознак, тенденцій частка з яких досить широко відома, а частка має менш очевидний характер. До них відносяться:

1. Створення знання, а також інновацій у деяких випадках стає створенням глобальних суспільних благ, доступ до яких обмежено не стільки чисто економічними межами, скільки прагненням індивідів до створення та використання такого знання і обмеженістю їх особистого часу;
2. Передумовою зростання багатства становиться проведення наукових досліджень і їх адаптація, впровадження їх результатів (навіть пряме запозичення). Саме тому провідні країни витрачають суттєву частку свого ВВП на дослідження та розробки;
3. Велика частка сфери послуг у виробництві ВВП: за деякими оцінками до 3/4 у розвинутих країнах;
4. Принципові зміни у інформаційно-комунікаційній сфері, створення мережевих організацій (не обов'язково пов'язаних безпосередньо з використанням Інтернет);
5. Масштабні інновації застосовуються не спонтанно, а на основі взаємодії великої кількості господарських суб'єктів. Така взаємодія можлива лише за умови свідомого та цілеспрямованого формування та ефективного функціонування національних інноваційних систем. Останні передбачають наявність спеціальних інститутів підтримки і стимулювання інноваційних процесів.
6. Цінність інновацій у різних національних інноваційних системах може бути різною, що й пояснює різне застосування і розвиток окремих з них у різних країнах.
7. Ступень просування до економіки нового типу, цінність благ, що у неї створюються, не можуть відобразити системи бухгалтерського обліку, статистичного спостереження і національних рахунків, які склалися у період індустріальної епохи. Сама концепція багатства та вартості, цінності вимагає переосмислення і формування нового підходу, адекватного сучасним умовам.

Піонерами комерціалізації інновацій стають, як правило, дрібні фірми, часто – ті, що отримують організаційну та фінансову підтримку великих корпорацій. Це пов'язане з їх організаційною гнучкістю, спроможністю проводити ризиковані у фінансовому аспекті дослідження з мінімальними загрозами та потенційними збитками.

Головними суб'єктами комерціалізації нового знання стають насамперед ті, хто може вивести ці нові товари на глобальний ринок. Пов'язане це з створенням великих конкурентних переваг саме при використанні цієї ринкової поведінки. Позитивний ефект масштабу дозволяє суттєво знизити витрати на дослідження і розробки на одиницю продукту. Таким чином можливо «донести» нововведення, надати доступ до нього усім потенційним споживачам у світі, причому у короткі строки. Останнє зауваження має неабияке значення, тому що саме воно часто впливає на «життєздатність» і розвиток інновації.

З'явилося таке принципово нове явище, як створення засобів виробництва знання. Якщо у історичній ретроспективі довгий час людина була безпосередньо задіяна у технології виробництва знань, вона сама була головною рушійною силою по їх формуванню, то у сучасних умовах вона суттєво посилила допоміжні інструментальні засоби. З'явилися технічні можливості створення таких засобів виробництва знань, які багато в чому автономні у вказаному процесі. Вони здатні не тільки вирішувати завдання створення знань за вказаним людиною алгоритмом, але й у деяких випадках діяти активно – самостійно формулювати проблеми, які потребують вирішення, а потім – самостійно їх розв'язувати. При першому типі виробництва здійснюється формування деякої програми дій людиною, а потім – дослідницький комплекс (який у даному випадку є конкретною формою виробництва знань) діє у автономному і автоматичному режимі. При другому типі виробництва знань суттєву частину функцій людина передоручає інструментальним засобам, у яких є елементи штучного інтелекту, зокрема експертним системам (обробка та інтерпретація великих масивів інформації, робота з нечіткими даними, системи впізнавання образів, причому не тільки візуальних, робота у екстремальних умовах, у тому числі у дальньому космосі тощо).

Одне з традиційних питань у економічній теорії продуктивної та непродуктивної праці набуває зовсім нову актуальність у такій господарській системі. Традиційні уявлення стосовно цих категорій багато у чому не відповідають новим реаліям, і тому потребують подальшого наукового осмислення, обговорення та уточнення.

Найсуттєвіше зростає багатство суспільства внаслідок синергетичного ефекту взаємного посилення пов'язаних між собою інновацій, що підсилює цінність кожної з них у суспільстві. Виникнення компліментарних між собою інновацій дозволяє отримати нові конкурентні переваги, суттєво підвищуючи життєздатність цих інновацій, ринкову оцінку та попит споживачів.

Отримані результати можна узагальнити наступним чином:

1. Система господарювання суттєво змінилась та ускладнилася. Її не можна визначити тільки одним з термінів «постіндустріалізм», «економіка знань» або «інноваційна економіка». Всі ці терміни можуть, а у деяких дослідженнях й повинні розглядатися у комплексі.
2. Головний зміст сучасного процесу створення багатства – його постійна якісна та кількісна зміна в результаті використання нововведень, які дозволяють значно збільшити цінність продукту, що створюється у суспільстві.
3. Перспективними є подальші дослідження проблем співвідношення продуктивної та непродуктивної праці.

Запропонована комплексна характеристика створення цінності у сучасній господарській системі інноваційного типу. Обґрунтовано нове положення щодо засобів виробництва знань та їх класифікація. Висунута гіпотеза щодо різної цінності інновацій у різних національних інноваційних системах, яка може бути основою проведення подальших досліджень.

Література:

1. Тоффлер Э. Х. Революционное богатство - М.: АСТ МОСКВА: ПРОФИЗДАТ, 2008. - 569с.
2. Хайек Ф.А. Пагубная самонадеянность. - М.: Новости, 1992, 30 с.
3. Экономика знаний: коллективная монография/Отв. ред. д-р экон. наук, проф. В.П. Колесов. - М.: ИНФРА-М, 2008, С.7-8.
4. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития- М.:Прогресс,1982. - 454 с.

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Петрунею Ю.Є. 27.10.08*

*Надійшло до редакції
29.10.08*